

Національна академія педагогічних наук України
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна

Методичні вказівки

для підготовки до семінарських і практичних занять з дисципліни
«НАУКОВА ФАХОВА УКРАЇНСЬКА МОВА»

для здобувачів ступеня доктора філософії на третьому (освітньо-науковому) рівні
вищої освіти у галузі 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 053 «Психологія»

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. КУЛЬТУРА НАУКОВОГО ТЕКСТОТВОРЕННЯ.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1.1.

Тема: **Особливості писемного наукового мовлення.**

Питання для обговорення

1. Інформативна, епістемологічна, комунікативна, перформативна гносеологічна, когнітивна, діалогічна функції наукового стилю.
2. Функціональна класифікація підстилів наукового стилю.
3. Мовні одиниці наукової фахової мови: міжстильові та функціонально-наукові.

Методичні вказівки. У процесі підготовки до практичного заняття майбутні доктори філософії повинні підготувати повідомлення, у яких необхідно акцентувати увагу на таких аспектах щодо питань для обговорення:

1. Науковий стиль - це один із функціональних різновидів літературної мови, що обслуговує різні галузі науки, виробництва, освіти і реалізується у книжних спеціалізованих текстах різних жанрів.

Функціональний стиль – (від латинського слова *stilus* – спочатку загострена паличка для письма, згодом — манера письма) суспільно усвідомлена сукупність прийомів уживання, відбору та сполучення мовленнєвих засобів, функціонально зумовлена соціально значимою сферою спілкування.

Науковий стиль української мови формується і розвивається під впливом різних чинників: загального стану науки і наукових знань в Україні, ступеня розвитку літературної мови, мовної практики письменників, учених, діячів культури.

Метою наукового стилю є повідомлення об'єктивної інформації, доведення істинності наукового знання, пояснення причини явищ, опис істотних ознак, властивостей предмета наукового пізнання.

Основні **функції** наукового стилю – *інформативна* (функція повідомлення), *епістемічна* (наукове пояснення явищ, з'ясування, обґрунтування гіпотез, класифікація понять, систематизація знань), *комунікативна* (інформування). Для наукової мови важливою є також *перформативна функція*, суть якої полягає у встановленні певних фактів або зв'язків за допомогою мовного матеріалу, та *функція* аргументованого доказу.

Науковий стиль реалізується переважно в писемному мовленні, однак відчутне зростання наукових контактів у вигляді конференцій, симпозіумів, семінарів загострює увагу і до усного наукового мовлення.

Орієнтація на читача-професіонала актуалізує такі основні функції різножанрових наукових текстів:

- *інформативну* (функція повідомлення);

- *епістемічну* (наукове пояснення явищ, з'ясування, обґрунтування гіпотез, класифікація понять, систематизація знань);
- *комунікативну* (передавання спеціальної інформації);
- *перформативну* (встановлення певних фактів або зв'язків за допомогою мовного матеріалу);
- *гносеологічну* (пізнавальну, спрямовану на розширення знань адресата);
- *когнітивну* (отримання нового знання);
- *функцію впливу* (прагнення автора переконати читачів /слухачів у правильності своєї позиції);
- *аргументованого доказу* (наведення доказів або фактів, які підтверджують істинність пояснення і думки);
- *діалогічну* (звернення автора до думки читача, зіставлення автором свого погляду з підходами, позиціями інших науковців) та ін.

Зокрема, наукові статті виконують *дослідницьку* функцію, *презентаційну* (представляють дослідника у науковому товаристві), *оцінну* (містять оцінку стану наукових досліджень з певної проблеми) та *комунікативну* (слугують засобом спілкування).

2. За ступенем узагальнення виділяють первинні і вторинні жанри.

Жанр - це форма організації мовного матеріалу в межах певного стилю мовлення, що історично склалася і володіє функціонально-сміисловою специфікою і стереотипною композиційною структурою.

До *первинних наукових текстів*, мета яких – передавання первинних наукових відомостей, отриманих у процесі наукових досліджень, належать монографія, дисертація, дипломні, магістерські роботи, наукові статті, наукова доповідь.

До *вторинних наукових текстів* (їх мета – опис змісту первинних текстів) належать конспекти, реферати, анотації, рецензії, тези, науково-технічні огляди, науковий звіт, резюме, протоколи засідань наукових товариств тощо.

За формою жанри наукового мовлення поділяють на великі і малі. До *великих жанрів* належать дисертації, енциклопедії, монографії, довідники, навчальні посібники, до *малих* – наукова стаття, реферат, анотація, тези, огляд, рецензія, відгук.

Функціональна класифікація дає змогу виділити такі підстилі наукового стилю: власне науковий, науково-навчальний (дидактичний), науково-технічний (виробничо-технічний); науково-популярний; науково-інформативний (науково-реферативний), науково-довідковий (довідково-енциклопедичний). У межах наукового стилю виокремлюють також науково-публіцистичний та науково-фантастичний підстилі.

3. Послугується науковий стиль такими мовними одиницями:

- *міжстильові одиниці (загальнонаукові, книжні слова)*, які однаковою мірою використовують у більшості стилів: *перевага, досвід, результат, факт, покладена*;

- *мовні одиниці*, які володіють відповідним функціонально-стильовим забарвленням (*гіпотеза, актуальність проблеми, наукове значення, апробація, ступінь дослідженості, офіційний опонент, автореферат*).

Наукова інформація може передаватися також і за допомогою так званої "штучної" мови – графічної. У цій ролі виступають графіки, креслення, рисунки, математичні, фізичні символи, назви хімічних елементів, математичних знаків.

Науковий стиль – це інформаційний простір функціонування наукових мовленнєвих жанрів. У кожному підстилі і жанрі існує відповідна текстова організація з відповідними загальномовними і стильовими нормами.

Головним комунікативним завданням спілкування в науковій сфері є вираження наукових понять та умовиводів. Мислення в цій сфері носить узагальнений, абстрагований, логічний характер. Цим зумовлені такі специфічні ознаки наукового стилю, як абстрагованість, узагальненість, підкреслена логічність викладу, смислова точність, інформативна насиченість, об'єктивність викладу, безобразність, нормативність, предметність, понятійність, однозначність, доказовість, ясність, лаконічність, переконливість, аргументованість, стандартизованість (вибір клішованих мовних варіантів з певною метою). Ці ознаки залежать від жанру, предмета розгляду, фактору адресата.

Абстрагованість і узагальненість наукового стилю створюють шляхом використання іменників абстрактного й узагальненого значення, загальнонаукових термінів, дієслів теперішнього часу в «позачасовому» значенні, зворотних і безособових дієслів, дієслівно-іменних сполучень, неозначено-, безособових речень. Наприклад: *проводити дослідження, здійснювати аналіз, надавати критиці*.

Логічність викладу виявляється в послідовності висловлювання, його доказовості й аргументованості, побудові мовлення відповідно до законів логіки із збереженням відношень і зв'язків реальної дійсності. Це досягається завдяки уважному ставленню до цілого тексту, зв'язності думок і зрозумілому композиційному задуму.

Дійовий засіб вираження логічних зв'язків - спеціальні функціонально-синтаксичні засоби, що вказують на послідовність розвитку думки (*спочатку, насамперед, потім, по-перше, по-друге, отже* і т. ін.), заперечення (*проте, тимчасом, але, тоді як, однак, аж ніяк*), причинно-наслідкові відношення (*таким чином, тому, завдяки цьому, відповідно до цього, внаслідок цього, крім того, до того ж*), перехід від однієї думки до іншої, рубрикації тексту (*перш ніж перейти до..., звернімося до..., розглянемо, зупинимося на..., розглянувши..., перейдемо до..., важливо зупинитися на..., доцільно розглянути...*), результат, висновок (*отже, все сказане дає змогу зробити висновок, підсумовуючи, зазначимо...*)

Засобами логічного зв'язку можуть виступати займенники, прикметники, дієприкметники (*цей, той, такий, названий, указаний* і т.ін.), а також повтори ключових слів у тексті, однорідні члени речення із узагальнювальним словом, вставні слова і словосполучення, що увиразнюють логіку мислення і послідовність викладу, прямий порядок слів у реченні.

Смислова **точність і однозначність** висловлювань досягається шляхом уживання термінів і слів у прямому значенні, уточнень у вигляді зносок, посилань, цитат, прізвищ цифрових даних, які аргументують наукові положення і підсилюють об'єктивність та достовірність висловленого. Недоречно вжите в науковому тексті слово може призвести до подвійного тлумачення цілого речення.

Об'єктивність викладу (різні погляди, відсутність суб'єктивізму, безособовість мовного вираження, зосередженість на предметі) виявляється у зваженому оцінюванні ступеня дослідженості проблеми, шляхів її розв'язання, ефективності певної теорії, рівня завершеності її вивчення, в обґрунтованості результатів, наведенні експериментальних даних тощо. Указівку на джерело повідомлення (кому конкретно належить те чи інше висловлення) подають з урахуванням вставних слів і словосполучень (*на думку, за даними, автор переконаний* тощо). Об'єктивність форми досягається також шляхом уникнення вигуків і часток на позначення емоцій і почуттів, емоційно-забарвленої лексики й експресивних моделей речень, перевагою нейтрального порядку слів, відсутністю окличної інтонації, обмеженістю питальної інтонації. Вимога об'єктивності визначає особливості манери розповіді: відмову від першої і другої особи, використання односкладних безособових, неозначено-, означено-особових речень. Виявом об'єктивності у наукових текстах є також ґрунтовний огляд літературних джерел з наведенням посилань. Ігнорування цієї ознаки може бути розцінено як плагіат.

Логічна послідовність наукової роботи передбачає такий спосіб викладу, при якому кожний наступний розділ органічно пов'язується із попереднім, висловлена думка або теза в подальшому викладі конкретизується, доповнюється, поглиблюється, що в цілому значно покращує бачення тексту.

Ясності усного мовлення досягають завдяки чіткій дикції, логічному і фонетичному наголошуванню, правильному інтонуванню, спокійному і ввічливому тоні. На письмі ясності досягають шляхом послідовності викладу матеріалу (відображає логічне розгортання думки), точного називання, повтору ключових слів, членування наукового тексту на абзаци.

Стислість автора наукового тексту – це вміння уникати непотрібних повторів, багатослів'я або мовної надмірності.

Хоча науковий текст і монологічний, йому властива спрямованість на адресата. Саме так дослідник повідомляє про мету дослідження (*зупинимося на*), кваліфікує свої дії (*розглянемо, проілюструємо, наведемо приклад*),

прагне висловити власне бачення стосовно певної проблеми, подискутувати з фахівцями. Цю ознаку наукового стилю характеризують як **діалогічність**, що виражається у використанні проблемних запитань, цитат, оцінних мовних засобів тощо.

Інформативна, логічна, оцінна насиченість - це ступінь смислової і змістової новизни наукового тексту, що виявляється в авторській концепції, системі авторських оцінок, які допомагають читачеві зрозуміти смисл тексту. Цього досягають шляхом доказовості та об'єктивності викладу, насиченості вузькоспеціалізованими і загальнонауковими термінами.

Ступінь інформативності повідомлення залежить від потенційного читача. Підвищення інформативної насиченості за мінімальної витрати мовних засобів дозволяє говорити про *мовну економію* у структурі висловлювання.

Отже, науковий стиль, реалізуючись у різних підстилях (власне науковий, науково-навчальний, науково-популярний, науково-довідковий та ін.) і жанрах (наукова стаття, монографія, дипломна робота, дисертація та ін.) активно обслуговує наукову галузь: повідомляє, аргументує, уточнює, конкретизує, оцінює, забезпечує науковий діалог і полілог.

Література

1. Академічне письмо: лінгвокультурологічний підхід: навч. посіб. / О. Семенов, І. Томашевська, О.Фаст, А. Семенов. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 190 с.
2. Семенов О.М. Культура наукової української мови: навч. посіб. / О.М. Семенов. – 2-ге вид., стереотип. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 216 с.
3. Семенов О.М. Українська культуромовна особистість учителя (шляхи її формування в системі професійної підготовки): монографія / за ред. Л.І. Мацько. – К.: Пед. думка, 2007. – 272 с.
4. Медіакультура вчителя-словесника: навч. посіб. / за ред. О. Семенов, М. Ячменик. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 152 с.
5. Мацько Л.І. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. / Любов Мацько. – К.: Вид. НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1.2

Тема: Особливості писемного наукового мовлення.

Питання для обговорення:

1. Власне науковий (академічний) підстиль: академічність викладу, наукова і фахова термінологія, точність, аргументованість, логічна послідовність, лаконічність форми. Жанри власне наукового стилю.
2. Науково-популярний підстиль, його стилістичні ознаки.
3. Культура читання наукового тексту.
4. Підібрати тексти академічного і науково-популярного стилю.

Методичні вказівки. У процесі підготовки до практичного заняття майбутні доктори філософії повинні підготувати повідомлення, у яких необхідно акцентувати увагу на таких аспектах щодо питань для обговорення:

1. Зупинимося на основних рисах і деяких мовних засобах текстової організації *власне наукового (академічного) підстилю*. Цей різновид призначений для написання первинних і вторинних наукових текстів, що повідомляють наукову інформацію, доводять її новизну (монографій, дисертацій, наукових статей, конспектів, рефератів, анотації, рецензій, наукових доповідей).

Характерними ознаками власне наукового підстилю виступають академічність викладу, насиченість термінами, книжність, використання чітких визначень, точність, переконливість аргументації, синтаксичних конструкцій, логічна послідовність викладу, лаконічність форми. Тексти цього різновиду адресують фахівцям відповідного профілю.

Ознаками мови наукової статті і кваліфікаційної (дипломної, магістерської, дисертаційної роботи) вважають цілісність, логічну зв'язність, членованість, послідовність, точність наукової термінології, вірогідність вихідної інформації, критичність у відборі фактів, доказовість змісту тексту, наявність міркувань і посилань.

Цілісність наукового тексту передбачає внутрішню організованість, смислову єдність, цілісне оформлення початку і кінця твору, переходи між частинами тексту, що забезпечується визначеними мовними одиницями. Цілісність тексту виявляється також й у визначеній логіко-смисловій структурі, компонентами якої є тематика, проблематика, ідеї тексту.

Логічну зв'язність наукового тексту забезпечують мовними одиницями, які виражають причину і наслідок, умову і наслідок (*тому що, зважаючи (з огляду) на це, через те, що; оскільки, завдяки тому, що; внаслідок (в результаті) цього, у зв'язку з цим, згідно з цим, у цьому (такому) разі (випадку), за цих (таких) умов, на цій підставі*).

Членованість тексту виражає відношення, які існують між абзацами, розділами, підрозділами тексту. Зокрема *абзаци* окреслюють послідовність думок автора, їх завершений характер. Кожний наступний абзац розвиває думку попереднього, впливає з нього і пов'язаний із наступним. Важливу роль відіграє перше речення. Щоб головна думка, сформульована в ньому, розвивалася й далі, в наступних реченнях варто застосувати повтор одного й того самого слова, словосполучення, відповідних займенників тощо.

Послідовність у науковому тексті реалізується через спеціальні функціонально-синтаксичні засоби, що вказують на послідовність розвитку думки (*насамперед, потім, тепер*), перехід від однієї думки до іншої (*розглянемо, зупинимося на..., розглянувши..., перейдемо до...*), результат, висновок (*отже, підсумуємо ...*).

Інформативна, логічна, оцінна насиченість наукового тексту - це ступінь смислової і змістової новизни наукового тексту, що виявляється в

авторській концепції, системі авторських оцінок, які допомагають читачеві зрозуміти зміст тексту. Цього досягають шляхом доказовості та об'єктивності викладу, насиченості вузькоспеціалізованими і загальнонауковими термінами. Ступінь інформативності повідомлення залежить від потенційного читача.

Готуючи науковий текст, враховують ознаки мовних висловлювань.

В *описах* частіше перераховують у певній послідовності ознаки та властивості того чи того об'єкта. Кожний наступний елемент додає нові відомості до попереднього. Наприклад: *Індивідуальне завдання – це форма організації навчання, що має на меті поглибити, узагальнити та закріпити знання, які студенти отримують у процесі навчання (В.Дороз).*

В описі досліджень, приладів широко використовують неозначено-особові речення, які дозволяють зосередити увагу на дії: Наприклад: *Основоположним принципом будь-якого наукового дослідження вважають методологічний принцип об'єктивності. Він виражається у всебічному врахуванні факторів, які зумовлюють те чи інше явище, умов, в яких ті розвиваються, адекватності дослідницьких підходів і засобів, які дають можливість одержати справжні знання про об'єкт, передбачають виключення суб'єктивізму, однобічності й упередженості в підборі й оцінці фактів (С.Гончаренко).*

Розповідь у науковому тексті застосовують для повідомлення. Вона характеризується, як правило, наявністю різновидових дієслів. Наприклад: *Випрацювання української морфологічної термінології на живомовній національній основі **припадає** на середину – другу половину ХІХ ст. Національне іноді стихійно, але більшою мірою цілеспрямовано **вироблялося** в західноукраїнських граматах Т.Глинського, І.Могильницького, М.Лучкая, М.Осади... Активно **долучилися** до випрацювання наукової термінології граматики початку ХХ ст. (І.Ярошевич).*

Власне описові та розповідні наукові тексти функціонують рідко. Частіше використовують змішаний тип викладу – розповідно-описовий.

У *текстах-міркуваннях* досліджують явища або предмети, розкривають їх внутрішні ознаки і доводять певні положення. Міркування дає можливість на основі зафіксованих фактів осмислити їх, зіставити, прийти до певного висновку. У таких текстах можливі два способи розташування матеріалу:

- 1) від загального до часткового, від узагальнень до фактів, спостережень, тобто спочатку подають тезу, а потім аргументи та ілюстрації;
- 2) від часткового до загального, від спостережень і фактів до узагальнень, висновку.

Наукові тексти академічного підстилю (статті, дисертації, монографії) знаходять вияв у кількох різновидах.

У власне науковому стилі пишуть монографію, дисертацію, наукові статті, конспекти, реферати, анотації, рецензії, готують наукову доповідь.

Монографія – це одноосібно написана книга, в якій зібрано, систематизовано й узагальнено значну кількість фактичного матеріалу,

результати великого наукового дослідження, одержано переконливі висновки.

Дисертація – це оригінальне самостійне науково завершене дослідження, яке може сприяти вирішенню певної наукової проблеми (для кандидатської дисертації) або відкриттю нових напрямів у науці (для докторської дисертації).

Наукова стаття - один із видів наукових публікацій, де описують кінцеві або проміжні результати дослідження, обґрунтовують способи їх отримання, а також накреслюють перспективи наступних напрацювань.

У вищих навчальних закладах виконують такі наукові роботи: курсова, дипломна, магістерська роботи.

Курсова робота передбачає поглиблення й узагальнення знань з певної фахової чи професійно орієнтованої дисципліни (з окремих розділів або повного навчального курсу), розвиток дослідницьких навичок, спроможності самостійного осмислення наукової проблеми.

Дипломна робота – це навчально–наукове дослідження, що передбачає систематизацію, закріплення, розширення теоретичних і практичних знань із базової фахової навчальної дисципліни та їх застосування для вирішення конкретних наукових і практичних завдань у відповідній галузі знань. Дипломна робота може бути поглибленою розробкою теми курсової роботи, а також виконувати функції підготовчого етапу до магістерського дослідження.

Магістерська робота (магістерська дисертація) – це кваліфікаційна самостійна науково–дослідницька робота, щомістить сукупність перспективних і актуальних проблем, відображає творчий потенціал виконавця, його вміння інтерпретувати різні концепції і теорії, здатність до творчого осмислення аналізованого матеріалу, ступінь володіння професійною мовою у предметній галузі знання. Магістерська робота, виконана на основі ґрунтовного теоретичного дослідження, може становити підґрунтя для подальшої роботи над кандидатською дисертацією.

2. Науково–популярним підстилем пишуть тексти статей, есе наукових праць, інтерв'ю вчених, готують огляди наукової інформації. Завдання науково-популярної літератури – в доступній і зрозумілій нефахівцеві в цій галузі формі ознайомити з науковими знаннями.

Наукові положення у таких текстах достатньо ілюструються прикладами. Натомість уникають спеціальних умовних позначень, символів, формул, складних схем. Замість вузькоспеціальних термінів пропонують загальноповживану лексику, подають спрощені визначення. Для текстів властиві прості речення, рідше - складні синтаксичні конструкції.

Наприклад: *Оскільки думка існує в слові, значить, мова є способом існування всякої розумової діяльності. Її виняткову роль в житті й духовному розвитку суспільства розуміли з давніх-давен. Тому й сама мова завжди була предметом наукового інтересу. Так що мовознавство – одна з*

найдавніших наук. І, як і всяка наука, воно в кожний історичний період відповідало потребам і рівню розвитку того чи іншого народу. Найдавнішу історію – тривалістю 2500 років має мовознавство Індії. Стародавні індуци дуже шанували свої літературні пам'ятки, написані санскритом. Вони дбали, аби правильно вимовлялися його звуки і вживалися граматичні форми, щоб ця зразкова мова не зазнавала ніякого псування (А.Матвієко).

3. Для професійного саморозвитку важлива передусім культура читання наукового тексту. Це одна з функцій пізнавальної діяльності людини, спрямована на вилучення наукової інформації із друкованих джерел. Формуючи програму читання наукового тексту, варто поставити собі такі запитання: чого я очікую від цього тексту, яку інформацію хочу вилучити і з якою метою.

Виділяють кілька різновидів читання: *переглядове, ознайомлювальне, поглиблене, творче.*

Переглядове читання спрямовується на попереднє ознайомлення із книгою і виділення ключових слів, зокрема, в анотації, змісті, передмові /вступі, окремих частинах тексту .

Ознайомлювальне читання передбачає загальне ознайомлення із змістом тексту та вияв його основної ідеї.

Поглиблене читання – це детальне опрацювання наукового тексту, його аналіз та оцінка: виписування понять з їх поясненням; неодноразове перечитування окремих частин у тексті.

Аналітико–критичне, творче читання спрямовується на постановку різного типу питань до тексту, сортування наукового матеріалу під певним кутом зору, коментарі до фрагментів наукового тексту, його рецензування.

Серед факторів, що знижують швидкість читання фахівці називають неухважність, відсутність мети читання, нездатність виділити потрібну інформацію, зрозуміти смисл слова, тексту.

Візьмемо до уваги поради українського мовознавця Г.Онуфрієнко стосовно роботи з науковим текстом:

- ознайомлюємося з бібліографічним описом тексту;
- переконуємося, що розуміємо всі слова, терміни, терміносполуки, фрази;
- осмислюємо здобуту інформацію, спираючись на отримані знання і досвід;
- добираємо самостійно приклади, що також ілюструють головні ідеї (думки) тексту;
- перечитуємо найважливіші за змістом фрагменти тексту і ті, що ще не зовсім зрозумілі або ж викликають певний сумнів;
- письмово передаємо основну інформацію наукового тексту.

Процес читання невіддільний від процесів сприймання, усвідомлення і розуміння наукового тексту, залежать від сформованої наукової культури читача в цілому, а також від складності й насиченості самого тексту.

Сприймання наукового тексту - це психічний процес відображення людиною змісту тексту при безпосередньому впливі на органи чуття.

Важливою умовою успішного сприймання реципієнтами наукових текстів є потреба, зацікавленість, внутрішня мотивація. Осмислення сприйнятого значною мірою залежить від досвіду та фонових знань особистості, оперативної пам'яті, творчого мислення.

Література

1. Академічне письмо: лінгвокультурологічний підхід: навч. посіб. / О. Семенов, І. Томашевська, О. Фаст, А. Семенов. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 190 с.
2. Семенов О.М. Культура наукової української мови: навч. посіб. / О.М. Семенов. – 2-ге вид., стереотип. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 216 с.
3. Семенов О.М. Українська культуромовна особистість учителя (шляхи її формування в системі професійної підготовки): монографія / за ред. Л.І. Мацько. – К.: Пед. думка, 2007. – 272 с.
4. Медіакультура вчителя-словесника: навч. посіб. / за ред. О. Семенов, М. Ячменик. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 152 с.
5. Мацько Л.І. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. / Любов Мацько. – К.: Вид. НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2.1.

Тема: Композиція писемного наукового тексту.

Питання для обговорення

1. Основні структурні елементи наукового тексту (формулювання заголовку, складання плану, рубрикація наукового тексту).
2. Джерелознавча основа наукового тексту (каталог, картотека). Типи каталогів: систематичний, предметний, електронний.
3. Мовне оформлення композиції наукового дослідження: обґрунтування актуальності, огляд літератури, формулювання мети, завдання дослідження, теоретичні і емпіричні методи, методологічна і теоретична основа, практичне значення, апробація.
4. Підготувати науковий текст з проблеми дослідження.

Методичні вказівки. У процесі підготовки до практичного заняття майбутні доктори філософії повинні підготувати повідомлення, у яких необхідно акцентувати увагу на таких аспектах щодо питань для обговорення:

1. Науково-комунікаційні процеси в сучасній і динамічний розвиток наукових знань, поглиблення вимог до кваліфікаційних наукових робіт і наукових публікацій загострюють увагу до культури наукового тексту. Учені справедливо наголошують: кожний науковий текст має приводити до якісної

зміни (розширення, поглиблення) загальної картини світу як автора продукту, так і споживача.

Текст - це *закінчене мовленнєве утворення, змістова, структурно-граматична єдність, що об'єктивована в усній або писемній формі, характеризується замкнутістю, зв'язністю, різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку і має певну прагматичну настанову.*

Поряд із терміном *текст* уживають термін *дискурс*, який розуміють як цілісний мовленнєвий твір у багатоманітні його когнітивно-комунікативних та соціокультурних функцій.

Поняття тексту є об'єктом вивчення різних філологічних наук. Лінгвістика тексту досліджує структуру мовленнєвих творів, їх членування, способи створення зв'язності тексту, його смислову побудову. Предмет стилістики тексту - різноманітні типи текстів, їх стилістичні особливості, способи розгортання інформації, мовленнєві норми в різних функціональних стилях, типи мовлення (монолог, діалог, полілог). Досвід цих наук допомагає більш глибоко розкрити особливості наукового тексту.

Науковий текст – цілісний комунікативний блок, що має чітку, логічну структуру, своєрідний каркас із внутрішньо завершеними частинами (розділами, підрозділами, пунктами, параграфами, абзацами), насиченими відповідною термінологією.

Текст, зазначає російська дослідниця В.Чернявська, завжди співвідноситься з комунікативною ситуацією та її антропоцентрами: автором й адресатом, суб'єктом мовлення і його партнером /-ами комунікації.

Комунікативна ситуація - функціонально-комунікативна сфера (побутова, офіційно-ділова, наукова тощо), у якій створюють текст.

Наукові тексти зорієнтовані на читача як професіонала (партнера і співмислителя), підготовленого до сприйняття інформації.

Змістом наукового тексту є наукове знання. Науковому знанню притаманні онтологічність, методологічність, аксіологічність, комунікативність, а, отже, і науковому тексту характерні ті ж риси. Зміст наукового тексту відображає певну часову послідовність різноманітних фактів, подій і думок.

Звичайно, не можна створити науковий текст без попередньо зібраного матеріалу, проведення певного (констатувального, формувального) дослідження, обдумування фактів. В іншому випадку такий текст нагадуватиме огляд, реферат прочитаних книг. Текст, написаний з такою установкою, - слушно зауважує український дослідник Ю.Сурмін, - виконує лише інформативну, а не дослідницьку функцію.

У *вступі* подають обґрунтування актуальності дослідження, визначають предмет, мету, завдання, теоретичне і практичне значення роботи. В *основній частині* - методика і техніка дослідження, пошук способів вирішення проблеми, доказ концепції, ідеї. *Висновки* містять

результати виконаної роботи, перспективи подальшого дослідження. Усе це становить композицію наукового тексту.

Заголовок наукового тексту відображає задум автора, визначає межі інформації, яку має подати автор.

Заголовок наукового тексту – інформативна одиниця, що відображає тему поданого твору і відповідає змісту тексту.

Кількома словами, одним реченням необхідно не лише передати основний зміст наукового тексту, а й зацікавити читача.

Науковці виділяють кілька типів заголовків:

- назви загального характеру (*Історія лінгвофілософських учень; Українська мова в освітньому просторі; Риторика у вищій школі*);

- назви, які конкретизують питання, що досліджуються автором (*Концепція мовленнєвого жанру М.Бахтіна; Специфіка мови професійного спілкування*);

- назви, що відображають особливості авторської постановки питання (*Сучасне термінотворення: симптоми і синдроми*).

Тема роботи не має бути занадто широкою й водночас занадто вузькою. Однак, зрозуміло, чим менше слів у назві теми, тим вона ширша, охоплює більш широку галузь знань. І навпаки – чим більше слів у назві, тим тема стосується більш вузької галузі. Якщо назва навчальної книги складається з одного слова «Риторика», така книга має охоплювати в загальних рисах всю галузь риторики.

Формулювання роботи складаються загалом з 11-15 слів, включаючи прийменники, сполучники і те, що в дужках. Наприклад: *Підготовка вчителя-філолога подвійного профілю у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина 50-х рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.)*

Коротші назви докторських робіт. Наприклад: *Теоретико-методичні засади професійного самовдосконалення викладача вищої школи.*

Композиція залежить від плану наукової роботи.

План - короткий запис, що відображає послідовність викладу думки, розкриває зміст тексту і відновлює його в пам'яті.

План - це каркас майбутньої праці. Важливі ознаки плану – чіткість, логічність і лаконічність у формулюванні пунктів. План наукового тексту складають з урахуванням таких принципів:

-*встановлення* структури тексту (вступ, основна частина, висновки);

-визначення головної думки кожної частини;

-з'ясування важливих питань у межах кожної частини;

-*формулювання* пунктів і підпунктів плану, що становлять логічну єдність.

Розрізняють прості і складні плани, робочі плани, плани-проспекти. Простий план складається з основних пунктів-тем, що викладені послідовно і відображають логіку тексту. Складний план містить основні пункти і підпункти, які конкретизують і деталізують зміст пунктів.

За мовним оформленням плани бувають питальними (у вигляді логічних питань), називними (у формі називних речень), тезовими (у вигляді тез), цитатними (в якості пунктів плану використовуються речення з тексту).

Робочі плани складають упродовж виконання кваліфікаційної наукової роботи. Тут у загальних рисах подається характеристика предмета дослідження, перелік завдань за схемою: *історія – теорія – практика* і потребують розв'язання. Визначають необхідну кількість розділів, підрозділів та їх найменування. У процесі виконання наукової роботи такий план декілька разів уточнюють і доповнюють.

Логіку наукового дослідження допомагає зрозуміти графічне оформлення плану. Це рубрикація тексту, нумерація і називання розділів, підрозділів (параграфів), додатків тощо.

Рубрикація наукового тексту - чіткий і логічний поділ на певні частини.

Нумерують сторінки, розділи, підрозділи, пункти, підпункти, рисунки, таблиці, формули арабськими цифрами. Порядковий номер ставлять після цих складників (РОЗДІЛ 1;

Заголовки розділів друкують великими літерами з нового рядка. Крапку після номера, як і після заголовка не ставлять. Такі структурні частини, як ЗМІСТ, ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, ВСТУП, ВИСНОВКИ, СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ не мають порядкового номера.

Підрозділи нумерують у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставлять крапку. У кінці номера підрозділу також повинна стояти крапка, наприклад: «2.3.» (*третій підрозділ другого розділу*). У тому ж рядку пишуть заголовок підрозділу.

Наступний етап – складання *плану–проспекту*. Це реферативне викладення наукового матеріалу, розташованого у логічній послідовності, своєрідний довідковий покажчик. План-проспект дисертації містить, як правило, титульну сторінку, де зазначають навчальний заклад чи наукову установу, де виконується робота, прізвище, ім'я та по-батькові автора, назву дисертації, спеціальність, за якою захищається дисертація. На наступних сторінках указують актуальність проблеми, ступінь її дослідженості, зв'язок із програмами навчального закладу, об'єкт, предмет, мету, завдання, наукове, теоретичне, практичне значення пропонованого дослідження, а також зміст роботи.

Досвідчені фахівці наголошують на помилках, які часто виникають у молодих дослідників під час наповнення структурно-логічної схеми наукової роботи: занадто широко подано описовий огляд наукової літератури і примітивно - результати власного наукового пошуку; текст перевантажений констатувальним описом "сирих" фактів, наявні помилки при статистичних підрахунках. У роботі недостатньо представлені зразки аналізу фактів і явищ, тому втрачається достовірність і доказовість. Висновки лише повторюють

вихідні положення роботи, не відповідають завданням дослідження, викладені у вигляді практичних рекомендацій. Відсутні пропозиції щодо подальшого напрямку наукових досліджень. Посилання на використані джерела або ці джерела неправильно оформлені. «Перекручене» або перенасичене цитування. Недостатня кількість використаних літературних джерел з глибиною пошуку до п'яти років.

«Обличчя» наукового тексту – це його вступ. Цей складник композиції виконує функцію програми дослідження. Робочий варіант вступу має бути написаний вже на початку виконання цілісної наукової роботи. А остаточно його варто оформляти на заключному етапі роботи, коли вже достатньо повно будуть виявлені її результати відповідно до поставлених завдань.

Схема побудови вступу наукової роботи стандартна:

- обґрунтування актуальності наукової проблеми;
- характеристика наявних за цією темою теоретичних і практичних досліджень, історія питання;
- виділення предмета дослідження, мети, завдань, гіпотези;
- обґрунтування використаних методів.

В **огляді літератури** подають наукові джерела, що висвітлюють історію розвитку проблеми: теоретичні роботи, які повною мірою чи частково розкривають проблему, виокремлюють потребу у власному дослідженні.

Мета дослідження – це уявлення про результат роботи. Мету визначають на основі більш конкретного, детального опису теми дослідження.

Завдання дослідження в сукупності повинні давати уявлення, що слід зробити для досягнення мети. У науковій роботі формулюють, як правило, від 3 до 5–7 завдань.

Для досягнення поставленої мети і розв'язання завдань у роботі виокремлюють **методи**. Це шляхи, способи досягнення поставленої мети і завдань дослідження, своєрідні науково обґрунтовані алгоритми застосування визначених, у т.ч. розумових дій та операцій для пізнання предмета дослідження. Вибір методу залежить від предмета дослідження, спеціальності, за якою виконується наукова робота, а також від дослідницької мети. Методи дослідження автор наукової роботи обирає, консультуючись з науковим керівником.

Наукова новизна дослідження. Наукова робота обов'язково має бути скерована на одержання нових знань в обраній галузі. Наукове положення має читатися і сприйматися однозначно. Не бажано вдаватися до викладу наукового положення у вигляді анотації.

Практичне значення дослідження. У цьому пункті вказують на практичну користь отриманих результатів дослідження в навчальному закладі чи на виробництві.

В основній частині роботи викладають теоретичні основи і коротку історію поставленої проблеми, розглядають отримані результати, пропонують об'єктивний аналіз зібраного матеріалу, роблять узагальнення. Така інформація становить зміст двох чи більше розділів. Назви розділів та їх змістове наповнення повинні відображати завдання наукового дослідження. Кожний розділ починається із нової сторінки. У кінці кожного розділу формулюють висновки зі стислим викладом наведених результатів, а також подають посилання на праці автора з теми, що досліджується.

Висновки, що завершують кожний розділ, повинні впливати із сутності результатів проведеної роботи.

Важлива вимога до **загальних висновків** – стислість, чіткість, ґрунтовність. Відповідно узагальнюють власні спостереження, оцінюють результати, одержані під час дослідження, вказують ступінь досягнення поставленої мети, виконання завдань, пропонують рекомендації стосовно практичного використання здобутих результатів.

Додатки не є обов'язковим елементом наукової роботи, однак їх залучення підвищує рівень довіри до результатів дослідження. У додатки включають додаткові (проміжні) ілюстрації або таблиці, проміжні математичні вирази, алгоритми, програми робіт, методики, акти впровадження і т.д. Кожний наступний додаток починають з нової сторінки і позначають послідовно літерами української абетки за винятком Г, Ґ, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ь. Додатки, їх обсяг не входить в обсяг основної роботи.

Додаток повинен мати заголовок, надрукований угорі малими літерами з першої великої симетрично відносно тексту сторінки. Посередині рядка над заголовком малими літерами з першої великої друкується слово «Додаток _А_»

2. Цілком очевидною є вага бібліографічної культури дослідника. Це показник зрілості, необхідна умова успішного навчання, самоосвіти, професійного та особистісного зростання.

Джерело наукової інформації - документ, що містить науковий факт або є результатом аналітичної та логічної обробки.

Для пошуку інформації звертаються до наукової, спеціальної, профільної бібліотек.

У довідково–інформаційному відділі бібліотеки існує система каталогів та картотек, що допоможуть визначити необхідне коло наукових джерел. **Каталоги** – це система накопичення і збереження даних про літературу, що наявна у бібліотеці. **Картотека** – перелік усіх матеріалів, виявлених з певної тематики.

Існує три види каталогів: *абетковий, систематичний, предметний*. *Абетковий каталог* дозволяє встановити, які твори того чи іншого автора, відомого дослідникові, наявні в бібліотеці, а також з'ясувати дані про видання: прізвище автора і назва книги, місто, де книга надрукована, назва видавництва і рік видання, кількість сторінок.

У систематичному каталозі картки згруповані в логічному порядку відповідно до галузей знань. За допомогою такого каталогу можна з'ясувати, які саме твори наявні в бібліотеці, а також підібрати необхідну літературу.

У предметному каталозі бібліографічні записи розташовані за алфавітом предметних рубрик. Такий каталог використовують для підбору матеріалів із вузькоспеціалізованих питань.

Для дослідника–початківця часто складно виокремити необхідну інформацію зі значної кількості джерел. Пошук наукової інформації сьогодні значно спростився за рахунок електронних каталогів, в яких подано електронний алфавітно–предметний покажчик; електронний систематичний каталог авторефератів; електронний каталог статей (книг) тощо.

Важливу інформацію пропонують *реферативні журнали*, що містять анотації та бібліографічні описи, а також *бюлетені сигнальної інформації*, основне завдання яких полягає в оперативному інформуванні про всі наукові і технічні новинки.

Коло літературних джерел має бути широким. Оптимальною їх кількістю повинна бути така, що розкриває тему дослідження.

3. Схема побудови вступу наукової роботи стандартна: обґрунтування актуальності наукової проблеми; характеристика наявних за цією темою теоретичних і практичних досліджень, історія питання; виділення предмета дослідження, мети, завдань, гіпотези; обґрунтування використаних методів.

Мовні засоби, що використовують для обґрунтування вибору теми та її актуальності, можуть бути такі:

проблема ...має першорядне, наукове, теоретичне, практичне значення; проблема актуальна, цікава, доцільна, не втратила свого значення, актуальності; важливого значення набуває питання; однією з актуальних проблем ... сьогодні варто назвати Соціальне значення теми визначається... . Серед проблем, пов'язаних із..., уважного ставлення дослідників останнім часом вимагає питання У зв'язку з ... особливого значення набуває питання... . Зацікавлення проблемою зумовлене... . Тим часом відкритим залишається питання

В *огляді літератури* подають наукові джерела, що висвітлюють історію розвитку проблеми: теоретичні роботи, які повною мірою чи частково розкривають проблему, виокремлюють потребу у власному дослідженні.

Мовні засоби цього складника такі: *з указаної, названої, цієї проблеми існує...; наявна значна кількість..., недостатня кількість публікацій, робіт, досліджень; теоретичне обґрунтування ... знаходимо у студіях До теорії ... не раз зверталися Проблемам ... присвячені праці Унаслідок спеціальних досліджень було з'ясовано, що Учення про ... знайшло відображення в Заслужують на увагу і погляди на ... дослідника Відомо, що... . Відомі способи... Широкого застосування набули... .*

Мета дослідження – це уявлення про результат роботи. Мету визначають на основі більш конкретного, детального опису теми дослідження.

Для формулювання мети дослідження використовують такі конструкції: *дипломна робота присвячена вивченню, розгляду, дослідженню, опису, вирішенню...; Метою пропонованої статті є спроба окреслити перспективи вивчення ..., враховуючи сучасні підходи до аналізу... . Метою цієї статті є встановлення специфіки У статті проаналізуємо ..., що допоможе глибше зрозуміти... Метою нашого дослідження є уточнення поняття про*

У педагогічних дослідженнях пропонують *гіпотезу* (припущення), яку необхідно довести в основній частині. Це можлива відповідь на питання, яке міститься у проблемі, тобто це очікуваний результат за дотримання певних умов.

Мовні засоби припущення такі: *система роботи ... набуде ефективності, якщо; вивчення специфіки майстерності письменника ... сприятиме формуванню читацького інтересу, підвищуватиме читацьку культуру дітей за умов...*

Завдання дослідження в сукупності повинні давати уявлення, що слід зробити для досягнення мети. У науковій роботі формулюють, як правило, від 3 до 5–7 завдань.

Серед мовних засобів оформлення завдань переважають дієслова *вивчити, дослідити, описати, проаналізувати, розглянути, визначити, встановити, обґрунтувати, виявити, перевірити, довести, показати, апробувати* та ін., а також іменники *фактори, підходи, роль, доцільність, форми, методи, прийоми, технології, критерії, особливості* та ін.

Для досягнення поставленої мети і розв'язання завдань у роботі виокремлюють **методи**. Це шляхи, способи досягнення поставленої мети і завдань дослідження, своєрідні науково обґрунтовані алгоритми застосування визначених, у т.ч. розумових дій та операцій для пізнання предмета дослідження. Вибір методу залежить від предмета дослідження, спеціальності, за якою виконується наукова робота, а також від дослідницької мети.

У наукових педагогічних роботах застосовують *теоретичні* та *емпіричні* методи.

До теоретичних методів відносять такі:

- *історико-структурний* (для висвітлення основних компонентів дослідження на різних етапах історичного розвитку країни);
- *хронологічний* (дає змогу розглянути предмет у часовій послідовності);
- *діахронний* (для дослідження якісних змін у системі в межах визначених історичних періодів розвитку);
- структурно-системного аналізу* (з метою теоретичної розробки проблеми);
- *термінологічного аналізу* (для визначення базових понять дослідження);

-метод наукової ідентифікації й порівняльного аналізу архівних та літературних джерел із метою забезпечення достовірності одержаних результатів;

-прогностичний для поширення висновків, здобутих у результаті аналізу використаних джерел;

-аналізу дисертаційних праць.

Емпіричні (від гр. *empeiria* – досвід; ґрунтується на досвіді) методи такі:

- спостереження (для виявлення стану проблеми в педагогічній теорії і практиці; як правило, складається з таких етапів, як сприйняття, констатація, опис певного явища з допомогою словників);

- анкетування (для виявлення стану проблеми в педагогічній теорії і практиці; проводиться на основі питань в усній чи письмовій формі);

- метод експертного опитування /оцінок (спеціально організоване збирання суджень, оцінок і пропозицій компетентних фахівців з певної галузі знань, їх аналіз, систематизація, формулювання виважених висновків; такий метод дає можливість об'єктивно охарактеризувати явище, яке вивчається);

- метод педагогічного моніторингу (від лат *monitor* – остережний) - система постійних спостережень, оцінювання і прогнозів зміни стану якого-небудь природного, соціального об'єкта;

- педагогічний експеримент (від лат. *experimentus* – спроба, досвід) – метод наукового дослідження, який припускає втручання у природні умови існування предметів і явищ, повторює визначені сторони предметів і явищ у спеціально створених умовах з метою їх вивчення.

Методологічна основа – це основне, вихідне положення, на якому базується наукове дослідження.

Наукова новизна дослідження. Наукова робота обов'язково має бути скерована на одержання нових знань в обраній галузі. Для молодого дослідника є важким (інколи й неможливим) процес здобуття абсолютно нових знань. У зв'язку із цим у студентських наукових роботах новизну визначають переважно такими термінами: *доповнено, уточнено, узагальнено, систематизовано, класифіковано, проілюстровано, обґрунтовано, унаочнено.*

У дисертації важливо показати відмінність одержаних результатів від відомих раніше, описати ступінь новизни, то ж тут бажані такі мовні одиниці: *уперше одержано, удосконалено, дістало подальший розвиток.* Кожне наукове положення пропонується формулювати чітко, виокремлюючи його основну сутність і зосереджуючи особливу увагу на рівні досягнутої новизни. Наукове положення має читатися і сприйматися однозначно. Не бажано вдаватися до викладу наукового положення у вигляді анотації.

Практичне значення дослідження. У цьому пункті вказують на практичну користь отриманих результатів дослідження в навчальному закладі чи на виробництві. Для магістерських робіт, дисертацій важливо подати короткі відомості (довідку) про впровадження результатів

дослідження із зазначенням назви організації, в яких здійснена апробація системи вправ, завдань, методики тощо.

Вступ закінчують короткою характеристикою (анотацією) структури і змісту наукової роботи.

Наприклад: *Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку умовних скорочень, бібліографії (... позиції) і переліку джерел ілюстративного матеріалу (... найменувань). Загальний обсяг дисертації – ...с., з них ... сторінки основного тексту.*

Далі зазначають назви розділів й основну мету подання матеріалу в кожному з розділів.

В основній частині роботи викладають теоретичні основи і коротку історію поставленої проблеми, розглядають отримані результати, пропонують об'єктивний аналіз зібраного матеріалу, роблять узагальнення. Така інформація становить зміст двох чи більше розділів. Назви розділів та їх змістове наповнення повинні відображати завдання наукового дослідження. Кожний розділ починається із нової сторінки. У кінці кожного розділу формулюють висновки зі стислим викладом наведених результатів, а також подають посилання на праці автора з теми, що досліджується.

У першому (описовому) розділі міститься огляд праць вітчизняних та зарубіжних науковців з означеної проблеми. Схожі позиції дослідників можна позначити перерахуванням прізвищ авторів.

Можливі такі мовні формули:

Цієї ж позиції дотримуються...; Протилежну думку висловлює ...; Слід (важливо, необхідно) відзначити (зауважити, зазначити, звернути увагу, підкреслити, указати, виділити той факт, що...); спочатку, насамперед, перш ніж, після того як, наприкінці, перед тим, як;

автор розглядає, розкриває, висвітлює, порушує, розв'язує, торкається проблеми, занурюється у проблему, зупиняється на проблемі; вважає, відзначає, що; пише, що; підкреслює, що; справедливо вказує на те, що;

автор стверджує, аналізує, характеризує, переконливо доводить, порівнює, зіставляє, з'ясовує, підкреслює, посилається на, наголошує на важливості, формулює, виходить з того, що.

Огляд літератури закінчують висновками і пропозиціями стосовно завдань, які необхідно дослідити в контексті виконуваної роботи. Мовні кліше цього складника такі:

Нам видається, що...; Ці обставини дають нам підстави припускати, що...; Усі це дозволяє висловити нам наступні припущення: ...; Спинимось (зупинимось) докладніше на..., Перейдемо до розгляду..., Продовжимо розгляд...; розглянемо.

У другому (аналітичному) розділі подають загальну методику проведення дослідження. У третьому розділі (наступних розділах) – реалізацію програми дослідної роботи (для педагогічних робіт). Показниками зв'язку слугують такі мовні кліше: *як уже було сказано, показано, згадано, відзначено; як [уже] зазначалося, згадувалося, підкреслювалося вище;*

відповідно до..., згідно з цим, у зв'язку з цим, у зв'язку зі сказаним вище; зазначений, вищезгаданий, вищеописаний.

Ступінь вірогідності повідомлення засвідчують такі мовні одиниці: *очевидно, безумовно, без сумніву, безперечно, напевне*; доповнення, уточнення, ілюстрація до сказаного, виділення окремого випадку: *водночас, зокрема, крім того, щоправда, наприклад, як-от, точніше, зауважимо, також, головним чином.*

Висновки, що завершують кожний розділ, повинні впливати із сутності результатів проведеної роботи.

Важлива вимога до **загальних висновків** – стислість, чіткість, ґрунтовність. Відповідно узагальнюють власні спостереження, оцінюють результати, одержані під час дослідження, вказують ступінь досягнення поставленої мети, виконання завдань, пропонують рекомендації стосовно практичного використання здобутих результатів. У висновках не варто повторювати зміст вступу, основної частини, висновки до розділів.

Додатки – засоби, за допомогою яких створюють експериментальну частину роботи: зразки дидактичного матеріалу, ілюстрації, таблиці тощо. Додатки не є обов'язковим елементом наукової роботи, однак залучення анкет підвищує рівень довіри до результатів дослідження.

Кожний наступний додаток починають з нової сторінки і позначають послідовно літерами української абетки за винятком Г, Ґ, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ь.

Наприклад: *додаток А, додаток Б і т.д.*

Текст кожного додатка при необхідності може поділятися на розділи й підрозділи, які нумерують у межах кожного додатка, наприклад: А.2 – другий розділ додатка А, В. 2.1 – перший підрозділ другого розділу додатка В. Подібно нумерують й ілюстрації, таблиці та формули. Наприклад: *рис. А.1.1 – перший рисунок першого розділу додатка А.*

Література

1. Академічне письмо: лінгвокультурологічний підхід: навч. посіб. / О. Семенов, І. Томашевська, О. Фаст, А. Семенов. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 190 с.
2. Семенов О.М. Культура наукової української мови: навч. посіб. / О.М. Семенов. – 2-ге вид., стереотип. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 216 с.
3. Семенов О.М. Українська культуромовна особистість учителя (шляхи її формування в системі професійної підготовки): монографія / за ред. Л.І. Мацько. – К.: Пед. думка, 2007. – 272 с.
4. Медіакультура вчителя-словесника: навч. посіб. / за ред. О. Семенов, М. Ячменик. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 152 с.
5. Мацько Л.І. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. / Любов Мацько. – К.: Вид. НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2.2.

Тема: Композиція писемного наукового тексту.

Питання для обговорення

1. Особливості оформлення бібліографії.
2. Основні функції покликань і цитування.
3. Етапи підготовки наукової статті: формулювання заголовку, розроблення орієнтованого плану, проблематика вступу, аналіз остання досліджень, виокремлення проблеми, визначення методів, виклад основної частини, висновків і перспектив дослідження.
4. Скласти список бібліографічних праць з теми дисертаційного дослідження (2-3 сторінки).

Методичні вказівки. У процесі підготовки до практичного заняття майбутні доктори філософії повинні підготувати повідомлення, у яких необхідно акцентувати увагу на таких аспектах щодо питань для обговорення:

1. Наукову роботу виконують на основі глибокого вивчення різноманітних джерел: навчально-методичних (*підручники, навчальні та методичні посібники*) і наукових праць (*монографії, статті, дисертації, матеріали наукових семінарів та конференцій тощо*), нормативно-програмних документів (*державні документи про освіту, навчальні плани і програми*), а також за результатами виконаної пошукової роботи. На основі опрацьованих літературних джерел укладають бібліографію.

Бібліографія - це відомості про джерело, наведені за певними правилами і достатні для ідентифікації документа.

Уперше слово «бібліографія» (*bibliō* (книга) і *graphō* (пишу)) почало вживатися в Давній Греції. Бібліографами називали людей, які переписували книги. У Франції (XVIII ст.) цей термін використовували на позначення опису книги. В останні десятиліття бібліографію визначають як діяльність, інформацію, культура, соціальний інститут. Сфера бібліографії розширилася завдяки знакографії, документографії, медіографії, відеоаудіографії, інтернетграфії (Н. Коряковцева) і сьогодні визначається як інформаційна інфраструктура, що забезпечує підготовку, поширення й використання бібліографічної інформації.

Головне в бібліографії – це бібліографічне знання і/або бібліографічна інформація, що ідентифікує джерела знання в текстах. Основне призначення бібліографічної інформації полягає в задоволенні інформаційних потреб читачів. Одним із основних елементів бібліографічної інформації виступає **бібліографічний запис**, який фіксує відомості про документ, дозволяє його ідентифікувати, з'ясувати зміст з метою бібліографічного пошуку.

2. Про наукову обізнаність автора й обґрунтованість положень дослідження свідчить наявність бібліографічних посилань.

Посилання – це такий фрагмент наукової праці, в якому автор подає відомості про предмет свого дослідження, наявне в інших наукових джерелах.

Це сукупність бібліографічних відомостей про цитовану працю, розглядуваний або згадуваний у тексті роботи інший документ (його частини або групи документів), необхідний для їх загальної характеристики, ідентифікації й пошуку. Мета посилання – аргументувати, доповнити або проілюструвати власну думку фактами з інших наукових текстів; підтвердити чи спростувати чужу думку; порівняти різні підходи вчених стосовно аналізованої проблеми.

При визначенні термінів важливо посилатися на останні видання словників та довідників. На більш ранні видання можна посилатися лише в тих випадках, коли в них наявний матеріал, який не ввійшов до останнього видання.

Необхідно подавати посилання на всі джерела чи матеріали, які згадуються в науковому тексті. Використання окремих термінів, запропонованих іншими авторами, теж вважається посиланням. Це допоможе відшукати подібний документ, перевірити точність указаних даних, з'ясувати інформацію, обставини виникнення ідеї чи контексту. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий».

Слід звернути увагу на оформлення ініціалів та прізвища автора. У списку використаних джерел спочатку вказується прізвище, відтак ініціали, у тексті ж наукової статті на першому місці ставиться завжди ім'я або ім'я по батькові, на друге – прізвище. Якщо ж перед прізвищем зазначено посаду, професію, то прізвище, а потім ініціали пишуть після цієї назви (завідувач лабораторії Волошина Н.Й., психолог Рибалка Валентин). З метою уникнення непорозумінь скрупульозно перевіряємо кожне прізвище та ініціали авторів, на які здійснюємо посилання. Наявність посилань свідчить про наукову обізнаність автора, обґрунтованість положень дослідження.

Бібліографічний опис складають відповідно до чинних стандартів із бібліотечної та видавничої справи. Дотримання цих вимог є обов'язковим.

Посилання можуть бути виконані такими способами: цитатою, дослівним чи недослівним переказом з окремими цитованими елементами; вказівкою на автора.

Бажано, щоб текст не ряснів суцільними цитатами і посиланнями, тоді складається враження копії роботи, її реферативності, відсутності авторського бачення проблеми.

Цитата – це дослівно наведений уривок з якогось тексту для підтвердження або ілюстрації тієї чи іншої думки.

Серед поширених видів цитат, які застосовуються в науковому тексті, – цитати–тези або докази. Такі цитати беруться в лапки, розділові знаки ставляться як при прямій мові.

Слова цитати наводяться в тій граматичній формі, в якій подані у літературному джерелі, зі збереженням особливостей авторського написання. Добре, аби цитування було повним, без перекручень і довільного скорочення

авторського тексту. У разі пропуску деяких слів чи словосполучень на початку цитати ставлять три крапки.

Важливо, аби цитати подавалися насамперед з першоджерел, а не з праць інших авторів. Першоджерелом вважається першодрук або академічне видання тексту. У випадках, коли першоджерело дійсно недоступне (архівне), можемо скористатися цитатою з іншого видання, однак при цьому обов'язково перед бібліографічним джерелом зазначимо: "*цитується за*".

Якщо ж при цитуванні були виділені деякі слова, в дужках подається спеціальне застереження, яке пояснює виділення. Частіше за все ставляться ініціали – ім'я та прізвище автора наукового тексту.

Наприклад: Пропонуючи посібник, автори вказують на прагненні "допомогти учням усвідомити, що мова – це цілісна система, історія якої пов'язана з історією народу.

Необгрунтоване навчання в чужомовній школі, - переконливо доводив відомий український письменник, лексикограф і педагог Б.Грінченко (1863 – 1910), - призводить до того, що в учня "происходит ужасное смешение языков русского и родного, причем первого он не знает и известныя ему слова его употребляет неверно, а второй он испортил внесением в него чуждаго элемента" (цитату подано із збереженням правопису оригіналу – О.С.) [330, с.85].

Непряме цитування (виклад думок інших авторів своїми словами) подається без лапок і має бути гранично точним.

Наприклад: Обдарованість, за Г.Костюком та П. Білоусом, трактуємо як індивідуальну своєрідність особливої комбінації загальних і спеціальних здібностей людини, цілого комплексу психофізіологічних процесів і станів, що створюють сталий рівень реалізації можливостей, бажань, інтересів індивіда.

Цитати-тези застосовують для складання автором основних пунктів лекції, виступу, наукової доповіді. Цитати-докази використовують для підтвердження суджень автора наукового тексту.

У науковому тексті для позначення всіх джерел інформації, на які є посилання та для зазначення додаткових пояснюючих матеріалів, можуть використовуватися примітки. Зазначають їх унизу сторінки. Позначають арабськими нарядковими індексами (арабською цифрою, яка розташовується трохи вище рядка) без дужок та без будь-яких знаків пунктуації, крім тире. Більшість програм Word (так звані word processing programs) мають спеціальну функцію для створення приміток.

Виконуючи мовне оформлення реферату, слід звернути увагу також на:

– **цитування**, тобто дослівне відтворення фрагментів первинного документу;

– **перепразування**, що передбачає часткову зміну (скорочення, об'єднання, заміну, згрупування та інші подібні процедури) окремих фрагментів тексту первинного документу;

– **заміщення** (заміну фрагменту тексту – речення загалом чи його частини, словосполучення чи слова, якщо це не спотворює зміст документа словами *такі, подібні, вищезазначені, розглянуті попередньо*);

– **опущення** (пропуск слова чи словосполучення на зразок *ця стаття, таким чином, відповідно, наприклад, зокрема* без спотворення смислового змісту тексту реферату);

– **суміщення** (два чи кілька речень, де є подібні елементи, накладають одне на одне, утворюючи складну конструкцію).

Дослідників варто застерегти також і від плагіату, адже «вчений повинен бути прикладом чесності для кожного громадянина» (Д.Бейлар).

Плагіат - копіювання чужих ідей, тексту без посилання на першоджерело.

Для виявлення плагіату використовують спеціальні комп'ютерні програми. Такі програми дають можливість знаходити цілі фрагменти тотожних текстів.

Плагіатом вважають і дослівний переклад тексту без посилання на автора. Згідно зі ст. 20 Закону України «Про авторське право і суміжні права» перекладачам і авторам інших похідних творів належить авторське право на здійснені ними переклад, адаптацію, аранжування або іншу переробку. Перекладачі і (або) автори інших похідних творів користуються авторським правом на створений ними твір за умови дотримання ними прав автора, твір якого перекладено, адаптовано, аранжовано чи здійснена інша переробка.

Плагіат визначають кількома способами: дослівне копіювання інформації з іншого джерела без його зазначення у бібліографії; перефразування інформації з першоджерела без його зазначення (автор використовує свої власні слова для передачі тієї ж самої інформації, взятої із джерела).

3. Текст наукової статті – це своєрідний портрет автора, що відображає професійну майстерність, культурний рівень, кругозір, культуру мислення і культуру мовлення

Наукова стаття - це один із видів наукових публікацій, де описуються кінцеві або проміжні результати проведеного дослідження, обґрунтовуються способи їх отримання, а також накреслюються перспективи наступних напрацювань.

Обсяг наукової статті зазвичай становить від 6 до 24 сторінок, тобто 0,35–1 др. арк. За змістом наукові статті поділяють на власне наукові, науково–популярні, науково–навчальні, науково–методичні, науково–публіцистичні. Призначають наукові статті вузькому колу або широкому загалу науковців, спеціалістам певної галузі або кількох галузей. За кількістю авторів наукові статті бувають одноосібні або колективні.

Статті бувають також оглядові, проблемні і методологічні. *Оглядові* статті містять характеристику стану і перспектив наукових досліджень у тій

чи тій предметній галузі. У *проблемних статтях* наявна характеристика проблеми, яка не одержала всебічного осмислення. *Методологічні статті* подають обґрунтування методології вирішення проблеми.

Наукові статті виконують дослідницьку (подають наукові результати), презентаційну (презентують дослідника у науковому товаристві), оцінну (містять оцінку стану наукових досліджень з певної проблеми), комунікативну (служать засобом спілкування дослідників) функції.

Ознаками мови статті вважають логічність, ясність, стислість, точність наукової термінології, вірогідність вихідної інформації, критичність у відборі фактів, доказовість змісту тексту, закінченість (цілісність розкриття одного або кількох питань), логічність і обґрунтованість висновків, наявність міркувань і посилань.

На етапі інтенції (задуму) визначають мотивацію написання статті (чого автор очікує від цього заходу), тему, мету, ідею, обсяг інформації, виробляють концепцію (бачення автора, добір аргументів і мовних засобів). Важливо опрацювати значну кількість матеріалу з різних джерел (монографій, наукових журналів, у т. ч. іноземних).

Власне підготовка наукової статті охоплює такі етапи:

1. Формулювання робочої назви статті: заголовок має бути лаконічним і однозначним, повинен сконцентрувати увагу читача на предметі дослідження.

2. Визначення меж теми та обсягів наукової інформації, представленої в науковій статті.

3. Розроблення орієнтовного плану (змісту) статті: вступу, основної частини, висновків, перспектив дослідження.

4. окреслення у вступі змісту роботи: постановки проблеми, з'ясування її актуальності та науково–практичного значення; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання певної проблеми і на які опирається автор; порушення не вирішених раніше питань, яким присвячена стаття; формулювання мети і завдання статті.

5. Визначення методів дослідження, джерельної бази, підготовки основних тез–відповідей на завдання.

6. Тлумачення використуваних у статті термінів.

7. Обґрунтування в основній частині отриманих результатів. Текст має спиратися на принципи: "від відомого → до невідомого", "від простого → до складного".

8. Перевірка узгодженості між заголовком, метою, завданнями і висновками.

9. Міркування на перспективами наступних розвідок у цьому питанні

10. Проведення самоконтролю виконаної роботи на змістовому, логічному, мовностилістичному рівнях. Перевірка тексту статті на відповідність чинним правописним нормам, вимогам наукового стилю, оформлення цитат і посилань.

11. Оформлення списку використаних джерел за чинними стандартами.

Література

1. Академічне письмо: лінгвокультурологічний підхід: навч. посіб. / О. Семенов, І. Томашевська, О.Фаст, А. Семенов. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 190 с.
2. Семенов О.М. Культура наукової української мови: навч. посіб. / О.М. Семенов. – 2-ге вид., стереотип. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 216 с.
3. Семенов О.М. Українська культуромовна особистість учителя (шляхи її формування в системі професійної підготовки): монографія / за ред. Л.І. Мацько. – К.: Пед. думка, 2007. – 272 с.
4. Медіакультура вчителя-словесника: навч. посіб. / за ред. О. Семенов, М. Ячменик. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 152 с.
5. Мацько Л.І. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. / Любов Мацько. – К.: Вид. НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 3.1

Тема: Структура усної наукової доповіді.

Питання для обговорення

1. Наукова доповідь як жанр наукового стилю.
2. Різновиди наукової доповіді: тематична, інформаційна, звітна.
3. Фактори успіху наукової доповіді.
4. Підібрати тексти наукових доповідей.

Методичні вказівки. У процесі підготовки до практичного заняття майбутні доктори філософії повинні підготувати повідомлення, у яких необхідно акцентувати увагу на таких аспектах щодо питань для обговорення:

1. Ефективною апробацією результатів наукового дослідження на наукових конференціях та семінарах виступає наукова доповідь і науковий виступ.

Наукова доповідь – це жанр наукового стилю, який припускає розгорнуте повідомлення на спеціальну тему на засіданні наукового товариства.

Наукову доповідь (текст може бути викладений до 20 сторінок) пропонують для пленарних засідань. Науковий виступ (4- 7 сторінок) готується на секційні засідання наукового заходу. Участь у таких заходах слугує гарною перевіркою професійної мовнокомунікативної, стилістичної компетенції дослідників.

Наукова доповідь і виступ, як зазначають українські лінгвостилісти Л.Мацько і Л.Кравець, повинні відповідати таким основним критеріям: правильності, відповідності мовним нормам, смислової адекватності, відповідності змісту виступу реальності, комунікативної адекватності (ефективності), відповідності досягнутих результатів поставленої мети.

З-поміж принципів побудови доповіді і виступу Любов Спанатій виділяє такі, як:

- принцип стислості, компактності (прагнення виразити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю усіх мовних засобів);
- принцип послідовності (передбачає послідовний виклад матеріалу);
- принцип цілеспрямованості (композицію слід будувати в такій послідовності: проблема – тема – теза – аргумент – мета);
- принцип нарощування зусилля (темп мовленнєвого впливу на слухачів зростає поступово шляхом наведення аргументів і фактів);
- принцип результативності (виступ повинен мати висновок, певні рекомендації).

2. Виділяють кілька різновидів наукової доповіді:

- **тематична доповідь** (подає розгорнутий виклад певної наукової проблеми);
- **інформаційна доповідь** (пропонує інформацію про стан справ у відповідній галузі наукової діяльності);
- **звітна доповідь** (узагальнює результати роботи науково-дослідних колективів).

3. Успіх наукової доповіді залежить від лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів: стрункої логіко-композиційної побудови мовлення, доказовості, аргументованості, уміння взаємодії з аудиторією, використовувати різні прийоми прилучення й активізації уваги, високої мовної культури доповідача, мовних (метафори, тропи, фігури, фразеологізми, приказки) і позамовних (поза, манери, жести, міміка) засобів виразності, техніки мовлення.

Учені виокремили спеціальні прийоми привернення й утримання уваги слухачів: прийом співучасті – використання дієслів першої особи множини (*зазначимо, зупинимося на таких аспектах*); прийом навіювання (апелювання до спільності професійних, соціальних інтересів); прийом текстового очікування (подається спочатку факт, а відтак його пояснення); прийом психологічної паузи (5-7 секунд) між блоками наукової інформації; прийом парадоксальної ситуації - одна подія розглядається з різних боків; прийом постановки проблемного питання (формулювання на початку виступу (доповіді) проблемного запитання і пошук відповіді на нього впродовж виступу спільними зусиллями зі слухачами); прийом використання фактичного матеріалу, засобів наочності, прикладів (залучення статистичних даних, таблиць, графіків, наведення прикладів-ілюстрацій з метою поглиблення уяви слухачів і глядачів про предмет наукового діалогу).

Важливу роль відіграє різноманітність тональних рисунків, чистота і ясність тембру, гнучкість, рухомість, адаптивність, емоційна насиченість фрази і сугестивність. Чітка вимова слів указує на внутрішню дисципліну, нечітка, "розпливчаста" - свідчить про невпевненість оратора; занадто голосне і квапливе мовлення створює враження нав'язування позиції, дуже тихе й уповільнене - заважає сприйняттю смислу тексту.

Найкращою позою для виголошення промови є невимушена постава з трохи піднятою головою й розправленими плечима. Якщо з'являється відчуття втрати уваги слухачів, варто змінити темп мовлення, навести яскравий приклад. Однак не бажано привертати увагу незвичайною манерою говорити, особливими жестами, мімікою чи екстравагантним одягом. Зловживати увагою також недоцільно. Виступ має тривати чітко визначений час (за 10 хвилин можна прочитати матеріал, розміщений на 4 сторінках машинописного тексту через два інтервали), або на одну-дві хвилини менше (не більше!) за регламентований.

Досвідчені лектори виділяють такі мовні недоліки усного наукового мовлення: вживання слова у невластивому йому значенні; нерозрізнення відтінків значень синонімів (*знаменитий - відомий – великий - видатний*); порушення лексичної або граматичної поєднуваності (*відігравати роль, завдяки старанням*); змішування паронімів (*тема і тематика, діалектний і діалектичний, ефектний і ефективний*); плеоназм, тавтологія, надлишковість (*значить, так сказати, власне кажучи, розумієте*); заповнювачі пауз («ну», «ось», «от», «значить», «так сказати» тощо); вживання штампів і шаблонів, канцеляризмів (*на сьогоднішній день*); уживання слів іншого стилістичного забарвлення; використання жаргонізмів, діалектних або просторічних слів; неправильний порядок слів, багатослівність; зловживання іноземною термінологією і поняттями, що ускладнюють сприйняття головної думки; складних речень, у яких кількість слів перевищує 14-15 (такі фрази не сприймаються, а зміст губиться за складністю граматичної конструкції).

Отже, є потреба читати доповідь вголос, уявляючи аудиторію. Це дає можливість відчувати, що в тексті звучить непереконливо, незрозуміло, де необхідно внести зміни.

Мовленнєва практика свідчить: важливо не лише готувати виступи, а й слухати наукові доповіді. При аудіюванні доповіді необхідно визначити в ній головне за зміною інтонації, темпу, голосу, паузами, які завжди передують висновкам, риторичними і проблемними питаннями; усвідомити зміст почутого, максимально лаконізуючи інформацію, але без втрати головного і цінного в ній; відкидати другорядне, надлишкове та ін.

У наукових джерелах добре описано і особливості культури аудіювання доповіді. Розглянемо деякі з порад. Сприймаючи на слух наукову інформацію, намагаємося:

- визначити в ній головне за зміною інтонації, темпу, голосу, за паузами, які завжди передують висновкам, за риторичними і проблемними запитаннями;
- переробити зміст почутого, максимально лаконізуючи інформацію, але без втрати головного і цінного в ній;
- відкидати неголовне, надлишкове; уникати фраз, що дублюються;
- переконструювати речення.

Отже, підготовка, тренування, впевненість, зміна інтонації, темпу мовлення, тембру голосу, паузи – усе це буде «живим» тільки тоді, коли означена проблема дійсно хвилює вас.

Література

1. Академічне письмо: лінгвокультурологічний підхід: навч. посіб. / О. Семенов, І. Томашевська, О. Фаст, А. Семенов. – Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. – 190 с.
2. Семенов О.М. Культура наукової української мови: навч. посіб. / О.М. Семенов. – 2-ге вид., стереотип. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 216 с.

3. Семенов О.М. Українська культуромовна особистість учителя (шляхи її формування в системі професійної підготовки): монографія / за ред. Л.І. Мацько. – К.: Пед. думка, 2007. – 272 с.
4. Медіакультура вчителя-словесника: навч. посіб. / за ред. О. Семенов, М. Ячменик. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 152 с.
5. Мацько Л.І. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. / Любов Мацько. – К.: Вид. НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3.1.

Тема: Структура усної наукової доповіді.

Питання для обговорення

1. Етапи підготовки наукової доповіді: інтенції (винайдення), диспозиції (розташування), елокуції (словесне оформлення думки), меморії (запам'ятовування), акції (публічне виголошення), релаксації.
2. Підготувати наукову доповідь про актуальність власного дисертаційного дослідження.

Методичні вказівки. У процесі підготовки до практичного заняття майбутні доктори філософії повинні підготувати повідомлення, у яких необхідно акцентувати увагу на таких аспектах щодо питань для обговорення:

1. Класична схема підготовки наукової доповіді охоплює такі етапи:
 - інтенція (винайдення);
 - диспозиція (розташування);
 - елокуція (словесне оформлення думки);
 - меморія (запам'ятовування);
 - акція (публічне виголошення виступу);
 - релаксація (ослаблення напруження).

На *етані інтенції* формують задум і визначають мотивацію виступу (чого автор очікує від цього заходу), тему, мету, ідею, обсяг інформації, виробляють концепцію. Така концепція містить бачення автора, його оцінку, від чого залежить добір аргументів і мовних засобів. Оратору важливо опрацювати значну кількість матеріалу з різних джерел (монографій, наукових журналів, у т. ч. іноземних, інтернет-джерел), перш ніж використати його в доповіді. Тема наукової доповіді, виступу має бути зрозумілою, водночас неперевантаженою і відображати зміст промови, зацікавлювати й активізувати увагу слухачів. Слід враховувати також характер аудиторії (вік, стать, кількість слухачів, рід занять, коло наукових зацікавлень), мету і місце проведення наукового заходу.

На *етані диспозиції* складають план виступу, в якому чітко визначають порядок і розташування частин виступу. Визначають проблеми дискусійного характеру, добирають фактичний матеріал, прогнозують можливі запитання слухачів і відповіді. Вступ має пробуджувати інтерес

слухачів, основна частина є логічним продовженням питань вступу, презентує авторське бачення проблеми, у висновках узагальнюють основні думки та ідеї виступу. Особливу увагу звертають на висновки, у яких слід підбити підсумки виконаної роботи. Недоліками логіко-композиційної структури доповіді є нерівномірність складових і відсутність зв'язку між ними, порушення логічної послідовності у викладі, декларативність і бездоказовість тексту.

На *етані елокуції* здійснюють стилістичне оформлення наукової доповіді (виступу), перевіряють матеріали на відповідність логіці викладу, точності інформації, чинним мовним (мовленнєвим) нормам. Залежно від індивідуальних особливостей доповідача, досвіду і рівня ораторської майстерності він пише текст або лише план до нього. Досвід показує: краще виступати, орієнтуючись на текст. Це справляє враження вільного володіння матеріалом і додає впевненості. До того ж написаний текст можна заздалегідь перевірити, виправити, покращити.

У вступі, в якому підкреслюють актуальність обраної теми, формулюють основні питання доповіді, доречними є такі синтаксичні конструкції: *Тема нашої доповіді...; Проблема ...не була ще предметом спеціального розгляду...; Предметом нашого дослідження є ...; У доповіді зупинимося на таких питаннях...*

В основній частині, де викладають власне бачення проблеми, бажані такі мовні кліше, як: *розглянемо наступну проблему; хочемо звернути вашу увагу на таке ..; перейдемо до наступного питання; зупинимося на окремих моментах; цінність отриманих результатів полягає в...*

У висновках можливі такі конструкції: *унаслідок проведеної роботи ми дійшли висновку; нами експериментально доведено, що...; доповідь не претендує на вичерпне висвітлення питання.*

Виступ має вирізнятися точністю, простотою, доречністю і зв'язністю. Зв'язність тісно переплітається із психологічними процесами розуміння. На перший план виступає чітка структура тексту і «ланцюгові» прийоми: формулювання завдання («зупинимося на таких аспектах...»); резюме («Отже, я розповів про три аспекти...»); переходи від одної частини до іншої «ще більш важливим...», «Тепер розглянемо це в іншій площині», «Отже, приходимо до висновку»).

Повтор слова показує тісний зв'язок між реченнями, дає можливість виграти час в пошуках наступного слова, заповнює проміжок, водночас може створювати надлишковість і багатослів'я.

Риторичне питання максимально реалізує семантико-комунікативну спрямованість повідомлення, розвиток основної думки, доказовість, аргументацію, дає можливість установити контакт з аудиторією.

Текст опановують риторично, тобто виділяють місця, де необхідні психологічні або логічні паузи.

Паузи бувають *міжфразові* (між сусідніми висловлюваннями), *міжситагменними* (між кількома словами у висловлюванні), *гезитаційні* від

лат. вагатися (у будь-якому місці для відбиття вагання щодо подальшої побудови мовленнєвих одиниць), *психологічні*. За нормами етикетного мовлення, запитувати доповідача можна тільки під час фразової паузи.

Уміння користуватися паузами – один із складників мистецтва мовлення. Насамперед важливо навчитися робити паузи після риторичного запитання, завершення теми, щоб перевести подих.

В українському мовленні іноді чуємо подовжені або розтягнені голосні звуки або слова для заповнення пауз (так, ось, значить, розумієш).

Наступний етап підготовки – це **меморія**. Читання вголос допоможе перевірити написаний матеріал, провести хронометраж, внести необхідні уточнення і виправлення. Слід позначити ключові слова, цифри записати буквами, перебудувати за потреби складні синтаксичні конструкції на прості речення, увести дієслова *з'ясуємо, простежимо, розглянемо, охарактеризувати, уточнимо, пояснимо, відзначимо, порівняємо, зіставимо; розмежуємо, продемонструємо*, що виконують функції контакту. При цьому варто враховувати рівень підготовки аудиторії, обізнаності слухачів із предметом виступу.

Акція (публічне виголошення) доповіді відзначається контактом з аудиторією. Виступ доцільно почати із встановлення зорового контакту з присутніми, перші фрази промовити, звертаючись до залу, а не читаючи текст. Виступаючи, потрібно говорити впевнено і зрозуміло, відчуваючи аудиторію. Для досягнення ефекту індивідуального спілкування (безпосереднього спілкування з присутніми) фахівці з риторики радять уникати мовленнєвих штампів, властивих офіційно-діловому стилю, водночас працювати над мовними зворотами, які увиразнять інформацію.

Після виголошення наукової доповіді (**етап релаксації**) корисно проаналізувати змістовий і композиційний аспекти тексту крізь призму спілкування з аудиторією, сприйняття адресатом, характер концентрації уваги; з'ясувати причини ослаблення уваги слухачів, ефективність прийомів контакту з аудиторією.

Література

1. Академічне письмо: лінгвокультурологічний підхід: навч. посіб. / О. Семенов, І. Томашевська, О. Фаст, А. Семенов. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 190 с.
2. Семенов О.М. Культура наукової української мови: навч. посіб. / О.М. Семенов. – 2-ге вид., стереотип. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 216 с.
3. Семенов О.М. Українська культуромовна особистість учителя (шляхи її формування в системі професійної підготовки): монографія / за ред. Л.І. Мацько. – К.: Пед. думка, 2007. – 272 с.
4. Медіакультура вчителя-словесника: навч. посіб. / за ред. О. Семенов, М. Ячменик. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 152 с.
5. Мацько Л.І. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. / Любов Мацько. – К.: Вид. НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 4.1.

Тема: Презентація наукового виступу.

Питання для обговорення

1. Науковий виступ – публічне виголошення промови з певного питання. Недоліки усного наукового мовлення.
2. Етапи підготовки електронної презентації.

Методичні вказівки. У процесі підготовки до практичного заняття майбутні доктори філософії повинні підготувати повідомлення, у яких необхідно акцентувати увагу на таких аспектах щодо питань для обговорення:

1. Усне мовлення розраховане на слухове сприйняття і конкретного адресата. Ознаками усного наукового мовлення є незворотність, поступальний і лінійний характер розгортання в часі, непідготовленість, невимушеність, експресивність, більш яскраво виражена модальність. Для нього характерна емоційна інтонація, відповідна міміка і жести, а також певний темп і ритм мовлення.

Усна форма наукового мовлення покликана забезпечити чітке сприйняття словесної форми. Цьому слугує інтонація, темп вимови, паузи.

Неможливість повернутися до вже промовленого слова і фрази примушує мовця мислити і говорити одночасно, тому усному мовленню можуть бути властиві ознаки фрагментарності.

Усне наукове мовлення може бути як підготовленим наперед (доповідь, лекція) і непідготовленим (розмова, бесіда). Підготовлене усне мовлення характеризується більш чіткою структурною організацією, натомість непідготовленому властива спонтанність: висловлювання формується зазвичай певними порціями, поєднаними як паузами, так і своєрідними заповнювачами пауз (слова типу *е-е*, *гм*, *ну*) для обдумування подальшого ходу висловлювання.

Приємне враження на слухачів справляє інтонація, мелодика мови дослідника, змістовна, образна, виразна і зрозуміла. Важливу роль при цьому відіграє різноманітність тональних рисунків, чистота і ясність тембру, гнучкість, рухомість, адаптивність, емоційна насиченість фрази і сугестивність.

Сугестивність - здатність голосу навіювати емоції і впливати на поведінку адресата.

Чітка вимова слів указує на внутрішню дисципліну, натомість нечітка й "розпливчаста" - свідчить про невпевненість. Занадто голосне і квапливе мовлення створює враження нав'язування певної позиції, а занадто тихе і повільне мовлення може заважати краще сприймати зміст тексту. Своєрідне поєднання певних інтонаційних елементів у мовленні (збільшення

інтенсивності голосу, різнотемпова структура фраз, емотивні інтонеми, інтонеми важливості тощо) засвідчує індивідуальний інтонаційний стиль.

Індивідуальний інтонаційний стиль – це інтонаційна манера, в основі якої вибір варіантів інтонаційних одиниць (інтоном).

Важливе значення для дослідника мають, зокрема, інтонеми важливості, які допомагають виділити головну інформацію, волюнтативні інтонеми, що надають мовленню спонукального характеру.

Для усного наукового мовлення важливу роль відіграє наголос.

Наголос – вирізнення складу у слові шляхом посилення голосу або підвищення тону.

Залежно від засобу виділення наголос буває *словесний*. Це виділення складу). *Логічний* наголос використовують для підкреслення найбільш важливого у відповідній мовній ситуації слова в реченні: **Перспективи науки, авторитет кожного вищого навчального закладу визначаються провідними науковими школами і видатними вченими**).

Емфатичний наголос (від грец. виразність) надає виділеному логічним наголосом емоційності та експресивності: *Шанована Богом і людьми, дорога і близька серцю, наша Нелле Григорівно!*).

Фразовий наголос характеризується виділенням нової інформації, поданої в реченні, певною синтагмою: *Ваші праці /, Ваше Слово / випромінює потужну інтелектуальну та емотивну енергію, бо **коріння його**/ від славних пращурів/, від батька і матері/, від учителів, / які допомогли Вам зійти на вершину державного/ і все ж **насамперед** /- людського визнання*).

Досвідчені ритори добре знають, що запитувати доповідача можна тільки під час фразової паузи.

Пауза - перерва у звучанні.

В українській мові наголос динамічний, вільний і рухомий, однак маємо добре пам'ятати правила наголошування слів. О.Сербенська радить, зокрема, звертати увагу на наголос числівників другого десятка: *одина́дцять, двана́дцять, трина́дцять, чотирна́дцять*.

В іменниках з префіксом **ви-** наголос подає на префікс: *ві́ннятoк, віпадо́к, ві́пискa, ві́клик*, натомість *вимóва, видавни́цтво*.

У трискладових іменниках віддієслівного походження наголос падає на той склад, на якому він є в інфінітиві (*читáння, питáння, навчáння, писáння, завдáння*), а в двоскладових – на закінчення (*знáння, зва́ння, але: вмíння, вчéння*).

Деякі слова мають подвійне наголошування при єдиному лексичному значенні (алфа'віт, алфаві'т; апо'строф, апостро'ф; за'вжди, завжди').

Варто пам'ятати і слова, що однаково пишуться, але різні за звучанням і значенням (омографи): *шко'да* (жаль) і *шкода'* (марно); *а'тлас* (географічний) і *атла'с* (тканина); *вида'ння* (поліграфічне) і *видання'* (дівчина на виданні); *лі'карський* (похідне від лікар) і *ліка'рський* (похідне від ліки).

Іменники на позначення території, утворені за допомогою суфікса - **щина**, зберігають наголос власної назви або назви мешканців: *Київ - Київщина, Полтава – Полтавщина, Сумщина, Миколаївщина, Одещина, Донеччина, Вінниччина, але Галичина*.

Чітка системність у наголошуванні є в займенниках: *цього́, того́*, але якщо з'являється прийменник, у багатьох займенників наголос зміщується на основу (*до цього́, до того́*).

У словах іншомовного походження наголос переважно нерухомий: *діалог – в діало́гу – діало́зі, адвокат – адвоката́ – адвоката́тв*.

Готуючи наукову доповідь, пам'ятаймо, що:

- дзвінки приголосні в кінці слова або складу не оглушуються (*книжка, досвід, рідко, могли, раз*);
- літера *г* передає звук *г* (*обґрунтування, ґрунтовний, Гюґо*), натомість літера *ґ* - щілинний *г* (*моноґрафія, геній, гіпотеза*);
- шиплячі звуки вимовляються твердо (*навіщо, чому, причина, а не навіщю, чьому, причіна*);
- літера *щ* передає звуки *шч*: *вищий, що* (а не *висший, шо*);
- буквосполучення *дж, дз* передають злиті звуки (заходжу, гудзик, піджак, кукурудза).

Поширеними засобами милозвучності мови є чергування *у - в, і – й* (у *2009 році... , досягнення у сфері науки, в інституті*), натомість в іншомовних словах та в деяких словах переважно книжного походження такого чергування немає: *до університету, уклали угоду*.

Чергування *із — зі* має певні семантичні відмінності: причинові та просторові відношення передаються частіше сполученням *зі + іменник*: *зі сміху, зі столу, зі сходу*; означальні відношення або просторові, спрямовані назовні, передаються сполученням *із + іменник*: *вправи із синтаксису, завдання із стилістики*.

Вимова запозичених слів наближена до джерела їх походження: звук [і] після іншого голосного обов'язково йотується: *інтуїція* [інтуїці'їа]; буквосполученню *іє* завжди відповідає звукосполучення [їє]: *клієнт* [кл'їєнт].

Треба говорити *Ганс, Гельмут, Гофман, Йоганн*, але *Геґель* (Hegel), *Гюґо* (Hugo), *Гете, Кельн*.

При словотворенні і словозміні в окремих групах приголосних відбувається спрощення: **ждн — жн**: *тиждень — тижня, тижневий*; **здн — зн**: *виїздити — виїзний*; **стн — сн**: *якість — якісний*; **стл — сл**: *щастя — щасливий*; **скн — сн**: *тріск — тріснути*; **зкн — зн**: *бризкати — бризнути*.

В окремих словах спрощення відбувається лише в усному мовленні (*шістнадцять, шістсот, контрастний*) а в словах *кістявий, пестливий, хвастливий, випускний*, спрощення у вимові не відбувається й не передається на письмі.

Усне наукове мовлення, як і писемне, нормоване і регламентоване, однак норми тут дещо інші. Мовець стежить, щоб мовлення було логічним і

зв'язним, вибираючи для вираження думки відповідні слова, невеликі за довжиною речення. Однак усним науковим жанрам (виступам, доповіді, повідомленню, лекції, дискусії, полеміці) часто властиві і незакінчені висловлювання, наявні елементи вагання, сумніву тощо.

Ознаками усного наукового мовлення є незворотність, часто непідготовленість, більш яскраво виражена модальність. Враження на слухачів справляє інтонація і мелодика мови дослідника, тому важливо дотримуватися орфоепічних норм, якнайширше користуватися засобами милозвучності, слідкувати за тим, щоб мовлення було логічним і зв'язним.

2. Ефективності наукового виступу сприяє його електронна презентація (від лат. *praesento* — передаю, англ. *present* — представляти) наукового тексту, спосіб подання наукової інформації за допомогою мультимедіа-можливостей — зображення, звуку, відео, які відповідають за зорове, слухове, кінестетичне сприйняття інформації. Основною одиницею електронної презентації в середовищі PowerPoint є *слайд*, або кадр інформації (кольорове або чорно-біле фотографічне зображення, що проектується на екран), створений з урахуванням ергономічних вимог візуального сприйняття інформації. Текстові матеріали становлять *електронний текст*, писемне текстове утворення, що розміщене на електронному носії та може бути подане в комп'ютерній мережі. Адресат має змогу не лише прочитати електронний текст, а й прослухати звукові файли чи переглянути відеофайли, приєднані до такого тексту.

Електронні тексти виконують комунікативні функції *привернення уваги* (виділення назви електронного тексту за допомогою зміни кольору та шрифту) та *інформування* (повідомлення, ознайомлення з текстом). Головним комунікативним завданням адресата при сприйнятті електронного тексту, є перехід від пасивного до активного засвоєння поданої в тексті інформації. Використання електронних презентацій дозволяє значно підвищити інформативність й ефективність повідомлення, адже одночасно задіяні зоровий і слуховий канали сприйняття. Результати досліджень (за В.Єфремовим) показують, що ефективність слухового сприйняття інформації становить 15%, зорового — 25%, а їх одночасне включення підвищує ефективність сприйняття до 65%. До того ж наявність тексту наукової доповіді у вигляді електронної презентації уможлиблює організування самостійної роботи з подібним ресурсом.

Основними недоліками презентації вважають непідготовленість, надмірні надії на досвід та імпровізацію, надлишок інформації, багатослівність інформації, невдалий спосіб її подання. Тому, готуючи презентацію, бажано відслідковувати, щоб пропонована інформація була максимально простою, але не спрощеною і відповідала рівню підготовленості аудиторії.

Найважливішими принципами розробки електронних презентацій дослідники вважають:

- *оптимальний обсяг* (значна кількість слайдів викликає втому і відволікає від суті певного дослідження; слайди мають виконувати функцію доповнення, уточнення інформації, не повинно бути некоментованих слайдів);

- *урахування вікових особливостей і рівня підготовки глядачів* (потрібно забезпечити розуміння смислу кожного слова, речення, поняття, схеми, графіка);

- *науковість і достовірність* (яскраві картинки, інформація не мають суперечити реальним фактам);

- *урахування особливостей сприйняття інформації з екрана* (коли глядач читає текст з екрана комп'ютера, мозок працює в уповільненому режимі; якщо ж інформація подана у графічному вигляді - мозок працює швидше). Бажано текстову інформацію звести до мінімуму, скористатися схемами, діаграмами, рисунками, фотографіями, анімаціями, фрагментами фільмів. До того ж поняття й абстрактні положення сприймаються легше, якщо супроводжуються конкретними фактами, цитатами, відеофрагментами. Важливим є співвідношення кількості різних елементів презентації та їх послідовність. Можливе застосування ефекту раптовості і розмаїття анімаційних прийомів з допомогою Power Point XP;

- *естетичність* (кольорове поєднання, витриманість стилю в оформленні слайдів, не бажано, щоб тон відволікав увагу від розташованого на ньому тексту; слід враховувати і розміри залу, де відбудеться науковий захід). Теплі кольори (червоний, помаранчевий, жовтий) стимулюють; холодні (синій, фіолетовий, голубий, зелений) - заспокоюють; нейтральними є світло-рожевий, сіро-голубий, жовто-зелений, коричневий; поєднання двох кольорів істотно впливає на зоровий комфорт, а деякі (зелені букви на червоному фоні) можуть привести навіть до стресу. Краще сприймається поєднання білого шрифту на темно-синьому фоні, лимонно-жовтого на червоному, чорного на білому, жовтого на синьому. Білий колір вважають найсильнішим засобом виразності.

Кольорова схема має бути однаковою на всіх слайдах, це створює відчуття зв'язності, наступності, стильності, комфортності. Фон є елементом другого плану і повинен виділяти, відтіняти, підкреслювати інформацію на слайді, але не заступати її. Обираючи шрифт для вербальної інформації, слід враховувати, що прописні букви сприймаються важче, аніж рядкові. Відношення товщини основних штрихів шрифту до їх висоти складає 1: 5.

Варто пам'ятати, що вплив мультиплікації тим сильніший, чим коротший її показ. Будь-який анімаційний об'єкт знижує сприйняття матеріалу, відволікає від суті, порушує динаміку уваги. Оптимальна кількість тексту на екрані – не більше 6 слів у 6 рядках. Бажані рисунки, графіки, використовуючи які, теж слід зберігати відчуття міри. Застосовуючи відеофрагмент (для 10-хвилинної доповіді – орієнтовно 1 хвилина), доцільно спочатку пояснити, з якою метою його подано, відтак прокоментувати побачене як ілюстрацію основної ідеї доповіді. Від слайдів краще

розташуватися зліва (так іде погляд слухачів – зліва - направо) і користуватися презентером, щоб керувати презентацією дистанційно.

Тексти у презентації повинні бути компактними. Усі положення, визначення, висновки слід побудувати на науковій основі: логічно (щоб легко простежувалися логічні зв'язки між викладеними поняттями), доступно (текст має бути зрозумілим, нові терміни вимагають пояснення), однозначно (єдине тлумачення тексту), лаконічно (максимально короткий текст), завершено (логічно завершений зміст кожної частини текстової інформації). Текст доповіді необхідно не читати, а виголошувати. Це створює у глядачів відчуття того, що доповідач вільно володіє текстом і впевнений у собі. Щоб домогтися цього, слід кілька разів уголос прочитати текст, намагаючись вкластися у відведений часовий інтервал. Обов'язково потрібно продумати у виступі можливості імпровізації.

Проведена на відповідному рівні конференція не лише підтверджує належний рівень виконаної наукової роботи, а й представляє учасника наукового діалогу, полілогу, дискусії як мовну толерантну особистість. Особливостями наукового діалогу є наявність мовця й активного слухача, зверненість на адресата, підготовленість учасників, серед характерних мовних ознак – ситуативність, еліптичність, перевага розповідних і питальних речень, речень-заперечень. Характерною ознакою дискусії є наявність єдиної теми, її завдання – досягнення учасниками згоди стосовно означеної проблеми.

Значну увагу дискусії і діалогу приділяли Сократ, Платон, Аристотель. Видатні грецькі філософи вважали, що пізнання та розкриття сутності проблеми неможливе без урахування думки іншої людини. Дискусії Платона ґрунтувалися на розробленні системи аргументів (доказів). Поширеними способами аргументування в дискусіях були "супровідні" методи: ілюстрації, конкретизації за допомогою фактів, аналогії, знаходження суперечностей тощо.

Дискусії середніх віків полягали в різноаспектному розгляді питання. Організатором дискусії був лектор, який обирав тезу і заперечення, Кожному з учасників необхідно було аргументами підтримати тезу і відповісти на питання.

Література

1. Академічне письмо: лінгвокультурологічний підхід: навч. посіб. / О. Семенов, І. Томашевська, О. Фаст, А. Семенов. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 190 с.
2. Семенов О.М. Культура наукової української мови: навч. посіб. / О.М. Семенов. – 2-ге вид., стереотип. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 216 с.
3. Семенов О.М. Українська культуромовна особистість учителя (шляхи її формування в системі професійної підготовки): монографія / за ред. Л.І. Мацько. – К.: Пед. думка, 2007. – 272 с.

4. Медіакультура вчителя-словесника: навч. посіб. / за ред. О. Семеног, М. Ячменик. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 152 с.
5. Мацько Л.І. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. / Любов Мацько. – К.: Вид. НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 4.2.

Тема: Презентація наукового виступу.

Питання для обговорення

1. Підготувати наукову доповідь з проблеми дисертаційного дослідження.
2. Підготувати електронну презентацію до виступу.

Методичні вказівки: враховуючи вимоги до оформлення письмового виступу, мовні особливості, специфіку наукового виступу, підготувати наукову доповідь, а також електронну презентацію до неї.

Література

1. Академічне письмо: лінгвокультурологічний підхід: навч. посіб. / О. Семеног, І. Томашевська, О.Фаст, А. Семеног. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 190 с.
2. Семеног О.М. Культура наукової української мови: навч. посіб. / О.М. Семеног. – 2-ге вид., стереотип. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 216 с.
3. Семеног О.М. Українська культуромовна особистість учителя (шляхи її формування в системі професійної підготовки): монографія / за ред. Л.І. Мацько. – К.: Пед. думка, 2007. – 272 с.
4. Медіакультура вчителя-словесника: навч. посіб. / за ред. О. Семеног, М. Ячменик. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 152 с.
5. Мацько Л.І. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. / Любов Мацько. – К.: Вид. НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.